

Ekoloji problemlərdən global təhlükəsizliyə keçid

Xəzər dənizi mühüm xalq təsərrüfatı əhəmiyyətinə malik olmaqla yanaşı, həm də coğrafi, bioloji və ekoloji cəhətdən bütöv bir sistemdir. Lakin bu sistemi qoruyub saxlamaq o qədər də asan deyil. Çünki hər il dünyada neft və qaza tələbat çoxalır, bu, dənizdə neft və qaz hasilatının artırılmasını gündəmə gətirir. Azərbaycanda olduğu kimi, Qazaxıstan, Türkmənistan və Rusiyada da iri neft-qaz yataqları istismara açılır. Həmin yataqların hasilatı isə dənizi çirkləndirir. Bu barədə AMEA Coğrafiya İnstitutunun əməkdaşı, coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, ekoloq Züleyxa Eyyubova ilə söhbət etdik. O dedi:

– Aparılan qazma işləri zamanı çirkab suları uzun illər dənizə axıdılıb. Dalğalar isə həmin çirkab suları sahilə gətirərək torpaq qatının çirklənməsinə səbəb olub. Bundan başqa, neft-qaz yataqlarının kəşfi, həmçinin istifadəsi nəticəsində dənizdə neft quyularının, eskadaların tikintisi və boru kəmərlərinin çəkilməsi həyata keçirilib. Artıq bu qurğuların çox hissəsinin istifadə müddəti başa çatıb. Dənizdə

çirkli suların həcmi də çoxalır və çaylar vasitəsilə dənizə axıdılır.

– **Son dövrlərdə Xəzər dənizində suyun səviyyəsi aşağı düşüb. Amma dəniz səviyyəsinin qalxma ehtimalı da var. Ekoloji şəraitə dəniz səviyyəsinin təəddüdləri təsir göstərirmi?**

– Maraqlıdır ki, dənizin səviyyəsinin qalxma və enmə prosesi intensiv hal alıb.

fəaliyyət göstərən müəssisələrin balansdakı özüllərin əksəriyyəti də istismara yararsız vəziyyətdə dəniz akvatoriyasına atılıb. Köhnəmiş texniki qurğular, batmış gemilər isə korroziyaya uğrayaraq dənizi çirkləndirir.

Xəzərin çirklənməsinə neft emalı müəssisələri və quruda fəaliyyət göstərən neft və qazçıxarma idarələri tərəfindən də mənfi təsir göstərilib. Bunun nəticəsində keçmişdə dünyada ən məhsuldar su hövzələri sırasında yer alan Xəzər dənizi son onilliklərdə öz öncül mövqeyini tədricən itirib.

– **Su hövzəsinin çirklənməsində çayların rolu da az deyil...**

– Çaylar vasitəsilə hər il Xəzərə 40–45 kubkilometr çirkab daxil olur. Tullantı sularının 70-80 faizi Volqa çayının payına düşür. Bu çayın ətrafında 30 milyona yaxın əhali yaşayır. Onların məişət tullantıları Xəzər dənizinə axıdılır. Qalan 20–30 faiz çirklənmənin mənbəyi Azərbaycan da daxil olmaqla digər Xəzər sahil ölkələridir. Yeni Xəzər sularının çirklənməsinə Kür, Samur, Terek və Ural çayları da təsir göstərir. Məsələn, Ermənistan və Gürcüstan ərazisində formalaşan kommunal və sənaye tullantı suları Kür çayı vasitəsilə Xəzərə daxil olaraq dənizi çirkləndirir.

Xəzərin ölkəmizə mənsub olan sahil zolağında fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlardan, obyektlərdən və sahilboyu ərazilərdən dənizə 128 axar qeydə alınıb. Bakı, Sumqayıt, Mahaçqala, Həştərxan, Türkmənbaşı, Rəşt və Ənzəli şəhərlərindən Xəzərə axıdılan tullantı suları da onun əsas çirkləndiricilərindən hesab edilir. Bu şəhərlərdəki sənaye inkişaf etdikcə

Xəzərin səviyyəsinin dəyişməsi sahil zonasında həmişə sosial-iqtisadi və ekoloji problemlər yaradıb. Məsələn, səviyyənin endiyi hallarda bütün hidrotexniki qurğuların, o cümlədən limanların yenidən tikilməsinə ehtiyac yaranıb. Xəzər faunasının məskunlaşdığı və inkişaf etdiyi şelf zonasının sahəsi azalıb, balıqların kürü tökmək üçün çaylara keçməsinə əngəl yaranıb. Bu zonanın hidrometeoroloji rejimində də mənfi dəyişikliklər baş verib.

Səviyyənin qalxdığı hallarda da sahil zonasında ekoloji şərait pisləşib, bataqlıqlar yaranıb, evlər və torpaqlar su altında qalıb. Məsələn, hesablamalara əsasən, 1978–1995-ci illərdə dəniz səviyyəsinin 2,5 metr qalxması nəticəsində Azərbaycanın sahil zonasına 2 milyard ABŞ dolları həcmində ziyan dəyib.

Hazırda Xəzər dənizinin ekoloji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün neftlə çirklənmiş ərazilərin və göllərin təmizlənməsi, eləcə də qurudulması günün vacib məsələlərindən biridir.

– **Xəzər dənizini çirkləndirən mənbələr barədə nə deyə bilərsiniz?**

– Xəzərdə çirklənmənin mənbələri çoxdur. Məsələn, çaylarla gələn çirkləndiricilər, o cümlədən kənd təsərrüfatında istifadə olunan gübrələrin yağıntı və suvarma suları ilə yuyularaq çaylar–kanallar vasitəsilə dənizə axması, şəhərlərin və sənaye obyektlərinin çirkləndiriciləri, neft hasilatı və nəqli ilə bağlı çirklənmə, habelə dənizin səviyyəsinin artması nəticəsində sahil zonasında su altında qalmış mənbələrdən qaynaqlanan çirklənmə daim ciddi narahatlıq doğurur.

Qeyd edim ki, Xəzəri çirkləndirən

başqa səbəblər də var. Belə ki, çirklənmə mənbələrindən biri atmosferdir. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunub ki, atmosfərə hər il sənaye müəssisələrindən kükürd karbonoksidi, toz, kül, azot oksidi və başqa kimyəvi maddələr buraxılır. Bu maddələr havanın hərəkəti ilə quruya, Xəzərin səthinə enir və onu çirkləndirir. Həmin maddələr zərərli olduğundan quruda və suda olan flora və faunaya da ciddi zərər vurur.

– **Bu günlərdə Xəzər dənizinin Hövsan və Türkan sahillərində balıqların kütləvi ölümü müşahidə edildi. Buna səbəb nə idi?**

– Bir neçə səbəb ola bilər. Fikrimcə, balıqların kütləvi ölümü zərərli maddələrlə bağlı deyil. Həmin ərazilərdə Xəzər dənizi dayazdır və havaların isti keçməsi səbəbindən suyun temperaturu qalxır. Belə halda kimyəvi proseslər sürətlə gedir, oksigenin miqdarı xeyli azalır və orada yaşayan canlı orqanizmlərə mənfi təsir göstərir. Sizin qeyd etdiyiniz balıqların kütləvi ölümünə səbəb də suda oksigen çatışmazlığıdır.

– **Məlum olduğu kimi, Azərbaycan COP29 mötəbər beynəlxalq tədbirinə ev sahibliyi edəcək. Danışıqlar prosesi ilə paralel İqlim Fəaliyyəti gündəliyi çərçivəsində Xəzər dənizi ilə bağlı təşəbbüs də yer alacaq?**

– Bəli, Azərbaycan COP29 mötəbər beynəlxalq tədbirinə ev sahibliyi edəcək. İqlim Fəaliyyəti gündəliyi çərçivəsində Xəzər dənizi ilə bağlı təşəbbüs də yer alacaq. Dənizin probleminin yalnız milli və regional səviyyədə deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə iqlim dəyişmələrinə uyğunlaşma proqramları çərçivəsində həlli diqqət mərkəzində olacaq. Bu da öz növbəsində Xəzərin problemlərinin yalnız milli və regional səviyyədə deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə iqlim dəyişmələrinə uyğunlaşma proqramları çərçivəsində həlli üçün zəmin yarada bilər.

Bu məsələdə Xəzər dənizini əhatə edən ölkələrin üzərinə də böyük məsuliyyət düşür. Onların beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı dənizin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün mühüm fürsətdir. Unutmayaq ki, COP29 iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə böyük gücə malikdir. Düşünürəm ki, Bakıda keçiriləcək iqlim tədbiri bu mövzuya daha çox diqqət çəkməyə və problemin həlli yollarını tapmağa dəstək olacaq.

**Müsahibəni qələmə aldı:
Pünhan ƏFƏNDİYEV
XQ**